

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvuslik ehitus

Kristiina Kesküla

Koogi talu suitsusaun- suveköök

Loov- praktiline lõputöö

Juhendajad: Leele Välja MA

Kaitsmisele lubatud.....

Laur Pihel, MSc, Arch

Kaitsmisele lubatud.....

Viljandi 2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KOOGI TALU SUITSUSAUN- SUVEKÖÖK	4
1. 1. Ajalugu.....	4
1. 2. Paigutamine tüpoloogiasse.....	8
1. 3. Koogi talu saun.....	10
2. EELTÖÖ-Üles mõõdistamine, fotod ja joonised	14
2. 1. Kahjustused välisel vaatlusel.....	15
2. 2. Sauna kehandi demonteerimine.....	20
2. 3. Kahjustuste tegelik olukord.....	22
2. 3. 1. Vundament.....	22
2. 3. 2. Seinad.....	22
2. 3. 3. Avatäited.....	22
2. 3. 4. Lagi, katus ja otsaviil.....	23
3. SAUNA RESTAUREERIMINE	24
3. 1. Ehituspuidu valik, varumine, eeltöötlus.....	25
3. 2. Vundament.....	25
3. 3. Seinad.....	26
3. 3. 1. A.....	26
3. 3. 2. B.....	28
3. 3. 3. C.....	29
3. 3. 4. D.....	30
3. 3. 5. Vahesein.....	31
3. 4. Avatäited.....	32
3. 5. Katus ja otsaviilud.....	35
KOKKUVÕTE	36
ALLIKD	37
LISAD	39
SUMMARY	58
LIHTLITSENTS	59

SISSEJUHATUS

Käesolev loov- praktiline lõputöö käsitleb Lääne-Nigula vallas Turvalepa külas asuva Koogi talu suitsusaun-suveköögi palkkehandi restaureerimist. Teema valiku tingis asjaolu, et saun asub töö autori kodutalus ja sellest tulenevalt on sellel lisaks praktilisele potentsiaalile ka emotsionaalne väärtus. Hoone restaureerimisega säilivad paikkondlikud ehitustavad ja eripärad, kuna Koogi talu saun-suveköök on Turvalepa külas ainuke säilinud suitsusauna kehand. Läänemaal ei leidu vanemaid saunu sugugi mitte igas piirkonnas. Samuti oli saun algajale ehitajale sobilik nii oma suuruse ja ülesehituse lihtsuse poolest.

Suitsusaunu ja saunaga koos käivaid kombeid on varasemalt küllaltki põhjalikult uuritud. Leidub mitmeid seminari- ja lõputöid antud teemal- Andres Ansperi „Igamehe suitsusauna-aabits“(Ansper 2011). Põhjalikumalt on Eesti suitsusaunakombestikku uurinud Tamara Habicht ja Karl Tihase (Habicht1977, 2014; Tihase 2007).

Lõputöö praktilise osa eesmärgiks on restaureerida Koogi talu suitsusaun-suveköögi palkkehand. Vundament, katusetarind ja avatäited sinna alla ei kuulu, kuna antud töö autor tegeles restaureerimisprotsessiga peamiselt üksi, siis mahuliselt ei oleks jõudnud terve hoonega tegeleda.

Kirjaliku töö eesmärgiks on kirjeldada, analüüsida ja põhjendada restaureerimistöö käigus vastu võetud otsuseid, samuti välja tuua tekkinud probleemid ja neile leitud lahendused töö käigus.

Töö sisaldab nelja peatükki. Esimeses peatükis tuuakse välja Turvalepa küla ja Koogi talu täpne asukoht. Kirjeldatakse talu ajalugu sauna paiknemist krundil ja sauna välisilmet. Tuuakse välja sauna põhiplaani järgne kuulumine Lääne- Eesti tüüpi suitsusaunade hulka. Teises peatükis kirjeldatakse sauna ülesehitust. Kolmandas peatükis kirjeldatakse eeltöid, mis eelnesid restaureerimisprotsessile. Sinna alla kuuluvad hoone mõõdistamine, fotode ja jooniste tegemine. Põhjalikult kirjeldatakse suitsusauna kahjustusi, mis tuvastati välisel vaatlusel, sauna demonteerimist ja hoone tegelikku olukorda, mis ilmnes sauna lahti võttes. Neljandas peatükis on vaatluse all sauna restaureerimisprotsess alates ehituspuidu valikust ja lõpetades kaalutluste ja analüüsiga erinevate hooneosade restaureerimisprotsessi puudutavates osades . Fookuses on eelkõige seinte restaureerimine, aga pakutakse välja ka lahendused hoone vundamendi, katusetarindi ja avatäidete restaureerimise kohta.

1. KOOGI TALU SUITSUSAUN- SUVEKÖÖK

Koogi talu asub Lääne maakonnas, Lääne- Nigula vallas (endine Taebla vald, Lääne- Nigula kihelkond), Turvalepa külas.

Joonis 1. Turvalepa küla asukoht

1.1. TALU AJALUGU

Külas oli aastatel 1870- 1925 üles märgitud 22 talu ja 28 vabadikku. Aastaks 1938 oli külas juba 58 talukohta. Praeguseks on säilinud 26 talu ja leidub mitmeid mahajäetud talukohti, kus hoonestusest on säilinud vaid varemed¹.

Teadaolevalt on Koogi talu ajalugu pikk ja talu on kuulunud enne meie perekonda veel kolme perekonna valdusesse. Endised omanikud olid Mart Sacks, Peeter Korba, Juuli Kruusmaa ja tema tütar Helgi Kruusmaa. Vanim allikas, mille hetkel olen leidnud on arhiivide infosüsteemist AIS , on Turvalepa küla ja küla heinamaade kaart aastast 1861, millel on märgitud Koogi talu endiste nimedega Kogi- Ado ja Peetre – Mardi. Talu kuulus kunagi küla jõukamate ja suurimate talude hulka, millel oli ka oma tuulik.

¹ Küla elanike ja talude nimekiri pärineb autori välitöömaterjalidest, mis kogutud aastatel 2017- 2019. Kõik asjakohased märkmed, vestluste memod, fotod ja joonised asuvad autori valduses.

Joonis 2. Koogi talu aastal 1861. Ringiga märgitud suitsusauna olemasolu talus (Eesti Ajalooarhiiv, f 2072, n 3, s- ü 1/v, k)

Praegune elumaja on ehitatud aastal 1908 Peeter Korba poolt. Hoone paikneb krundil lääne-ida suunaliselt. Minu vanemad ostsid talu aastal 1986. Talu hoonestusest oli selleks ajaks säilinud elumaja, ait ja suitsusaun, laudahoone oli sisse varisenud.

Joonis 3. Koogi talu elumaja 1986, vaade läänest. Foto: Autori erakogu

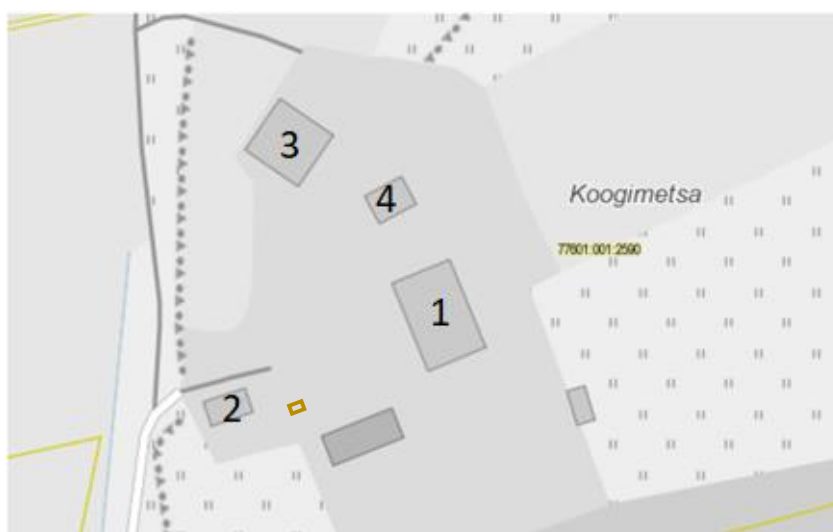

Joonis 4. Koogi talu elumaja 1986. Vaade lõunast. Foto: Autori erakogu

Joonis 5. Koogi talu esimene ait, mille viis tolleaegne peremees kaasa uude elukohta Soolu külas. Autori foto. 2017

Koogi talu saun paikneb krundil otse elumaja vastas väravas. Õue planeering ja hoonestus olenes suuresti talu majanduslikust seisundist. Suurematel ja jõukamatel taludel olid suuremad õued ja rohkem hooneid. Talu tähtsaim ja suurim ehitis rehielamu oli pööratud esiküljega õue poole ning paiknes sageli õue tagaküljel. Sellise asendi puhul avanes hea ülevaade kogu õuele ja ümber selle asuvatele hoonetele. Laudad ehitati rehielamu rehealusepoolse otsa lähedale või elamu vastu teisele poole õue. Teiste talukompleksi kuuluvate majandushoonete, nagu suveköök, saun ja sepikoja asukoht polnud nii kindel. Harilikult oli saun tuleohutuse mõttes paigutatud teistest hoonetest kaugemale, tihti ka väljapoole taluõu ning võimalikult veekogu lähedale. (*Tihase 2007, lk 43- 46*)

Joonis 6. Koogi talu õueplaan 1. Elumaja, 2. Suitsusaun-sukeköök, 3. Laut, 4. Kelder. Kollane ruut tähistab kaevu asukohta

Sauna esifassaad on suunaga itta. Hoone vanust ei oska täpselt dateerida, aga kuna saunahoone on märgitud 1861. aasta kaardil ja rääkides küla vanimate inimestega öeldakse, et saun on ikka üle saja aasta vana. Selle järgi pakun sauna vanuseks umbes 160 aastat.

Saun on küllaltki omanäolise välisilmega. Kui tavaliselt ehitati saunad nurgakividele, siis Koogi talu suitsusaunal on olemas nii maakividest vundament kui ka paekividest soklios. Põrand on saunal laotud õhukesest paekivist, samas kui tavaliselt oli vanematel saunadel muldpõrandad. Samuti on saunal kahepoolne välisuks ja tagumise otsaviilu laiade laudade otsad on saetud ümaraks. Seda millal hoonet viimati suitsusaunana kasutati ei oska öelda. Peale aastat 1986 on sauna kasutatud abihoonena. Saunas on elanud nii siga, lammas kui küülikud uue laudahoone valmimiseni. Peale seda on saun olnud kasutusel puukuuri ja panipaigana.

Joonis 7. Koogi talu suitsusaun- suveköök. 1986. Foto: Autori erakogu

1.2. PAIGUTAMINE TÜPOLOOGIASSE

Tüpoloogiliselt on käsitletavat sauna küllaltki raske paigutada kindlat tüüpi saunade hulka või kindlasse ajalisse perioodi, tulenevalt hoone vanusest ja piirkondlikust eripärast. Lääne-Eesti saunade kohta on väga vähe andmeid. Sauna ei saa võrrelda ka külas olnud teiste suitsusaunadega, kuna nendest pole üksi säilinud. Praegused taludes olevad saunad on ehitatud 20ndal sajandil ja on juba korstnatega saunad.

Lääne-Eesti tüüpi suitsusauna on väga raske täpselt kirjeldada, kuna Lääne-Eesti alal oli saunu vähe, osades piirkondades puudusid saunad sootuks. Rehielamu täitis siin sagedamin kui mujal Eestis kõrvalhoonete ülesandeid- rehetuba kasutati saunana. (*Habicht 2014, lk 14*).

Tänapäevaks on säilinud vaid mõned vähesed suitsusaunad, mis ei ole ümber ehitatud korstnaga saunadeks. Kui püüda kirjeldada Lääne-Eesti saunatüüpi Koogi talu suitsusauna põhjal ja naaberkülades olevate üksikute ümberehitatud suitsusaunade põhjal, saab siiski välja tuua ühiseid jooni. Saunad on kaheruumilised, koosnedes suveköögist ja pesuruumist. Arvatavalt võeti siin eeskujuks saarte saunad, kus väliköök ehk paargu sauna osana oli tavaline. Välisukse asupaigaks on otsasein. Sauna kerisahi asub vasakpoolses külgseinas.

Koogi talu sauna lagi on tehtud ümarpalkidest, mis on iseloomulik kõige vanematele saunadele. Lagi on saunal ainult tagumisel ruumil, eesruumil lagi puudub. Sauna põrand on laotud paekivist, mis on iseloomulik Põhja-Eesti saunadele. Lääne- Eesti saunadel on viilkatused, mis on samuti iseloomulik põhjaranniku saunadele. Katusekatte materjaliks on laud. Üldiselt võib öelda, et Lääne-Eesti sauna eeskujuks on saarte ja Põhja-Eesti saunad.

Leidsin naaberkülalt Kedrelt vana saunahoone Klaose- Aaviku talust, mis sarnaneb väliselt Koogi talu saunale ja on samuti olnud suitsusaun. Sauna ehitusajaks pakkus peremees umbes 1930. Praegu hoonet saunana ei kasutata.

Joonis 8. Saun-suveköök Kedri külas 1961. Autor: Fredi-Armand Tomps. Allikas: Muls

Joonis 9. Klaos - Aaviku talu saun- suveköök Kedre külas 2019. Autori foto

1.3 KOOGI TALU SAUN

Koogi talu saun- suveköök on ristpalkseintega kaheruumiline hoone. Nurgatapina on kasutatud järsknurka, millele on iseloomulikud täisnurksed õnarused. Seda nurgaliidet on kasutatud nii ümarate kui ka kahelt poolt tahutud pähikute puhul. Nurkade soojapidavuse kindlustamiseks raiuti õnarused niisuguse arvestusega, et veidi ruumi jäi sambla vahele panemiseks. (Tihase 2007, lk 58).

Varamisel on kasutatud lahtist vara, mille puhul toetub ülemine palk alumisele oma keskkoha juures ja ääred on lahti.

Hoone kõrguseks on ligi 4 meetrit, ehitusalune pind on 21 ruutmeetrit. Saun on ehitatud paekivist vundamendile, osaliselt on kasutatud ka maakive. Kahepoolne välisuks asub hoonel idapoolsel küljel. Pesuruumi uks asub sauna sisenedes paremat kätt. Kummalgi ruumil on üks aken, mis asuvad põhjapoolsel küljel.

Eesruumil lagi puudub, pesuruumi lagi on ümarpalkidest. Keris on asetsenud leiliruumis vasakul, lava kerise vastasseinas. Räpnauk paikneb lava kohal, diagonaalis pesuruumi uksega. Sauna katus on ehitatud neljale sarikale. Katusekattematerjaliks on tõrvapapp.

Joonis 10. Koogi talu saun enne restaureerimist. Vaade idast.
Autori foto

Joonis 11. Vaade läänest. Autori foto

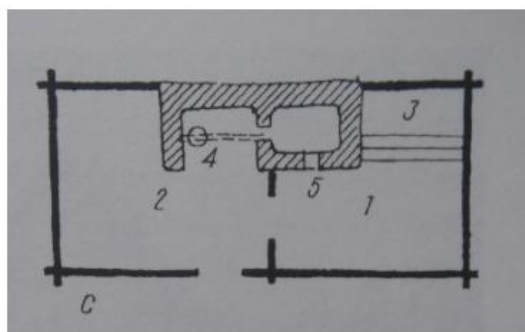

Joonis 12. Vaade põhjast. Autori foto

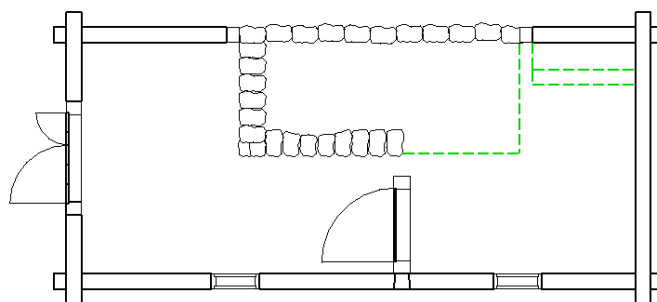

Joonis 13. Vaade lõunast. Autori foto

Küttekolded saunas praegu puuduvad, kuna aastal 1986, kui talu osteti, oli ahjust järgi vaid kerisahju välissein, mis lõhuti maha. Põrandalt kultuurikihi eemaldamise käigus tuli välja kunagise kerise asukoht. Uurides erinevatest allikatest milline võis olla Koogi talu sauna keris leidsin Karl Tihase raamatust „Eesti talurahva arhitektuur“ pildi Kaarma kihelkonna sauna põhiplaani koosehitisena suvekojaga, mis on sauna põhiplaanilt väga sarnane Koogi talu omaga, välja arvatud avade paiknemine seintes (*Tihase 2007, lk 265*). Samuti leidsin Eesti Muuseumide Veebivärvast (*Muis*) pildi suveköögi koldest, mis on tehtud Turvalepa külas. Selline võis olla ka Koogi talu sauna suveköögis.

Joonis 14. Kaarma kihelkonna sauna põhiplaani koosehitisena suvekojaga.

Joonis 15. Koogi talu sauna põhiplaan.

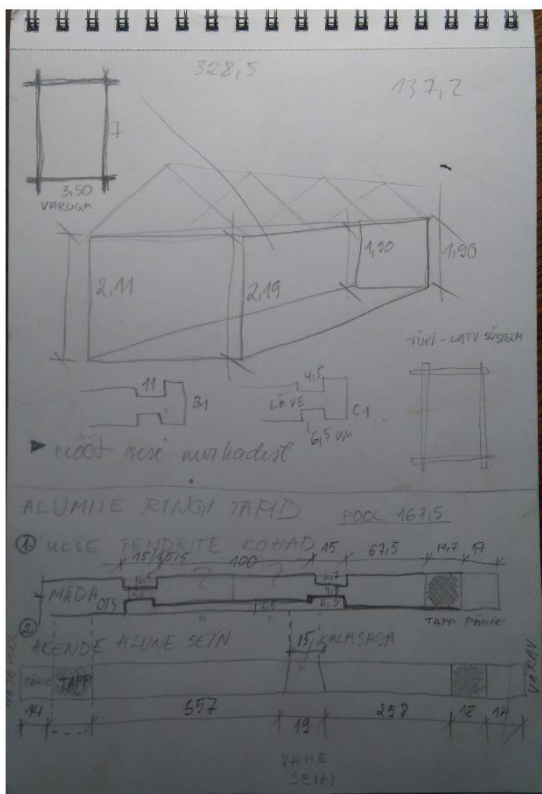

Joonis 16. Suveköögi kolle 1961. Autor: Gea Troska. Allikas: MuIs

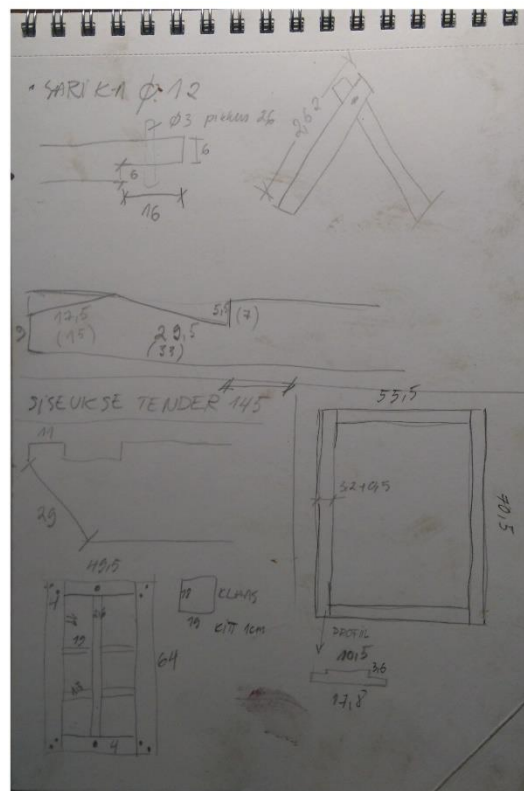
2. EELTÖÖD- ÜLES MÕÕDISTAMINE, FOTOD JA JOONISED

Restaureerimis töödele eelnes esmalt sauna koristamine. Tühjaks said tehtud mõlemad ruumid. Põrandalt eemaldati sinna aastate jooksul kogunenud kultuurkiht.

Varasemalt on sauna põhja- ja lääneseinast maha võetud tõrvapapp kahjustuste tuvastamiseks ja välise vaatluse käigus kaardistatud näivad kahjustused. Samuti kuulus rohkelt fotode tegemine eeltööde hulka. Hoone restaureerimiseks tuli otsustada, kas võtta hoone lahti või piisab tõstmisest. Kuna hoone konstruktsioon oli halvas olukorras tundus, et lahti monteerimine on õigem lahendus. Selleks, et hiljem uus ja vana uuesti kokku sobiks tuli teha põhjalikud visandid ja mõõta iga detail üles koos mõõtudega. Samuti koostasid sauna kohta joonised restaureerimiseks. Joonised asuvad lisades.

Joonis 17. Visand sauna detailide kohta. Autori joonis

Joonis 18. Visand. Autori joonis

2. 1. Kahjustused välisel vaatlusel

Koogi talu suitsusaun- suveköögi kahjustusi sai provisoorselt hinnatud seminaritöös.

Arvestades Koogi talu saun -suveköögi vanust oli hoone halvas seisukorras. Peamiselt esinevad biokahjustused, füüsikalised ja mehaanilised kahjustused, mis on tekkinud ilmastiku, mädaniku ja putukate poolt. Biokahjustused on tekitatud hoonel majamädaniku, sipelgate ja puitu lagundavate putukate poolt. Füüsikalised kahjustused on tekkinud põhiliselt sademete, tuule ja päikese kiirguse poolt. Mehaanilised kahjustused on tekkinud mehaaniliste jõudude toimest. Käesolevas alapeatükis annan ülevaate leitud kahjustustest. (Kesküla 2017)

Sauna palkide peale oli leiliruumi välisseintesse löödud tõrvapapp, tõenäoliselt tuuletõkke eesmärgil. Hilisemal ajal, kui hoone katus hakkas vihma vett läbi laskma, hakkasid aga palkseina ja tõrvapapi vahele imbunud sademed palkseina mädandama.

Arvo Veski kirjutab raamatus „Individaalelamute ehitamine“ ruberoidi kahjulikkusest puitseintele. „Õhus olev niiskus tungib alati soojemast keskkonnast külmemasse. Harilikest seinamaterjalidest, nagu tellis, krohv, puit jne tungib veeaur vabalt läbi. Kui aga seinas on ruberoid, siis veeaur sellest läbi ei pääse ja papikihil olev niiskus imbub seinapalkidesse mis tekitabki seinamaterjali pehastumist“. (Veski 1969, lk 155)

Joonis 19. Kahjustunud seinapalk. Autori foto

Saunal puudub esiküljes otsaviil ja kuna seda pole ka millegi muuga asendatud, siis idakaarest puhuvate tuulte korral sajab sealt vihm ja talveperioodil lumi seina palkidele. Liigse niiskuse tõttu on hakanud puit pehkima.

Hoonel on olemas nii vundament kui sokkel. Sokkel on laotud peakividest. Vundamendi ladumisel on kasutatud maakive ja paekive. Vaadeldes soklit, on näha, et kivide ladumisel pole mörti kasutatud. Kasutatud pole ka hüdroisolatsiooni, et kaitsta palke maapinnast tuleneva niiskuse eest. Sokli ladumisel kasutatud paekivid on aja jooksul hakanud murenema. Vundamendi ladumisel on kasutatud peamiselt paekive. Vundament on 20 cm maa sisse laotud. Sokli osa kõrguseks on 25 cm.

Osa vundamendi kividest on maapinna kerkimise tagajärjel ajapikku pinnasesse kadunud. Lõunapoolse ja läänepoolse seina vundament on osalise pinnasesse kadunud tänu huumuse tekkele seina ääres. Uue mullakihi tekkele on aidanud kaasa puuriidad seina ääres ja suure vahtrapuu lehed, mis tuulega kanduvad sauna seinte äärde.

Joonis 20. Sauna vundament ja sokli osa. Autori foto

Sauna seinte ehitusel on kasutatud nii männi-, kui ka haavapuu palke. Palgid on tahatud käsitsi kirvega, mida on näha osade palkide peal olevatest kirvejälgedest. Nurgaseotiseks on kasutatud järsknurka. Igas seinas on kümme rida palke. Sauna seina palgid on ka, kõnekeelt kasutades, väga koitanud, mis viitab tooneseplaste elule palkides.

Kahjustused on arvatavasti tekkinud juba pikka aega tagasi, kuna puidu pinnal on nähtavaid koiauke väga palju. Näripuru on peamiselt näha suvel, kuivemal perioodil ja koiaugud on oma kujult ümarad. Väga suurt kahju on tekitanud ka sipelgad. Sipelgad asusid elama sauna lääne-

ja põhjapoolsesse seina tõrvapapi ja palkide vahele. Kuna seina palgid olid juba enne seda küllaltki pehkinud siis sipelgad vedasid pudedu puidu seinast minema kui asusid elama uude kuhilasse hoonest eemal. (*Kesküla 2017, lk 21*)

Otsaviil paikneb saunal ainult läänepoolses seinas ehk siis sauna tagumises osas. Esiküljes otsaviil puudub. Arvata võib, et otsaviil oligi lahtine, kuna esimeses ruumis oli suveköök ja suits väljus esikülje otsaviilu kaudu. Tagaküljes on haavapuu laudadest otsaviil. Lauad on valdavalt 20- 24 cm laiad. Lauad on otstest lõigatud ümaraks. Hoone vanusest tingituna on lauad lihtsalt ära pehkinud. Osad lauad on asendatud uute laudadega.

Joonis 21. Sauna läänepoolse seina otsaviil. Autori foto

Katus on hoonel laudadest ja laudade peale on löödud tõrvapapp. Tõrvapappi on ajajooksul lapitud ja uuendatud. Katuse pindala on 40 ruutmeetrit. Katuse konstruktsioonis on neli ümarpalgist sarikat. Sarikad on otstest ühendatud pool-poolega tapiga ja punnidega. Sarikad on rahuldavas seisukorras, katus ise on halvas seisukorras. Kuna tõrvapapp on muutunud ajajooksul rabedaks siis tekivad sinna sisse kergelt uued augud. Tänu sellele, et katuses on augud ja vihm sajab läbi, on roovlattidele tekkinud pruunmädanik, mis levib sealt ka katuse laudadele. Kuna osad lauad on pehkinud siis ei hoia need enam kinni liiste, millega on tõrvapapp katuse küljes. Kui vaadata katuse roovlatte siis on huvitav see, et ühelt pool on roovlatte kümme tükki, teiselt pool aga ainult kolm. Põhjuseks võib olla see, et roovlatid olid kahjustunud ja eemaldati. Ja kuna katusekattematerjal muutus, siis polnud enam nii tihedat roovitust vaja. Arvan, et algselt oli saunal laud katus, mis on levinud selle kandi vanamatel hoonetel. (*Kesküla 2017, lk 24*)

Joonis 22. Sauna lagunenud katus. Autori foto

Põrand on saunal laotud paekividest, mis on küllaltki haruldane arvestades sauna vanust. Vanematel saunadel olid peamiselt muldpõrandad. Sauna põrandat puhastama hakates ei osanud arvata, et seal all on kivist põrand, kuna selle peal oli umbes 15 cm paksune kultuurkiht. Kultuurkihi alt tuli aga välja peakividest põrand. Kivid on laotud liivapadja peale. Liivakihi paksus on 15 cm. Liivakihi all on veel omakorda kivid ja seal all muld. Põranda olukord on selles suhtes halb, et ta on küllaltki paksu kultuurkihi all. Selletõttu on kivid koguaeg niisked ja lagunevad kergemini. Kivid on ka osaliselt ära vajunud. Pesuruumis tundub välisevaatluse käigus olevat muldpõrand. (Kesküla 2017, lk 24)

Joonis 23. Sauna suveköögi ruumi paekividest põrand. Autori foto

Lagi on saunal ainult tagumisel ruumil. Lagi on ehitatud ümarpalkidest. Arvatavalt on palgid juba osaliselt kunagi välja vahetatud kuna osadel palkidel on näha vara olemasolu, mis viitab palkide taaskasutusele. Tihendusmaterjalina on kasutatud sammalt. Soojustuseks ja tule tõkkeks on lae peale liiv. Lae seisukord on halb. Palgid on suures ulatuses koitanud ja pehkinud.

Avatäideteks on saunal kaks ust ja kaks kuue ruuduga akent. Akna raamid on värvimata. Mõlemad aknad asuvad sauna põhjapoolses küljes. Üks on suveköögi ruumi aken ja teine pesuruumi. Mõlemad aknad vajavad restaureerimist.

Välisuks on omapärane kuna koosneb kahest poolest. Üks pool on väiksem (koosneb kahest lauast) ja teine suurem (koosneb kolmest lauast).

Ukse pooled on kinnitatud tenderpostide külge sepishingedega. Teine uks on sauna siseuks, mis koosneb neljast lauast.

Kuna uks on olnud kuivas keskkonnas, siis on see hästi säilinud. Tenderpostide külge on uks kinnitatud samuti sepistatud hingedega. Uste seisukord on rahuldav, mõlemad ukсед vajavad restaureerimist. (*Kesküla 2017, lk 25*)

*Joonis 24. Sauna kahepoolne välisuks.
Autori foto*

*Joonis 25. Sauna restaureerimist vajav aken.
Autori foto*

2. 2. Sauna kehandi demonteerimine

Sauna restaureerimistöödega alustamiseks tuli esmalt palkkehand lahti võtta. Teine võimalus oleks olnud sauna ülestõstmine tungraudade abil, mis ei olnud aga parem lahendus olenevalt hoone konstruktsioonide seisundist.

Enne palkmaja koost lahti võtmist tuleb palgid märkida, et neid saaks hiljem täpselt samas järjekorras uuesti üles laduda. Tavaliselt tähistatakse iga sein või seina palkidest koosnev osa ühe tähega; A, B, C ja nii edasi. Palgid seinas tähistatakse numbritega alt üles poole. Nii saab iga palk oma tähise: A1, A2, A3....., B1, B2 ja nii edasi. Tähised märgitakse palkidele nõnda, et need oleks hõlpsasti nähtavad ega kustuks palkide hoidmisel, ka mitte vihma ja päikese mõjul. Kindel on vineerist silt, mis palgi otsale naelutatakse. Igal palgil on tähis ainult ühes otsas, see määrab palgi suuna seinas. (*Masso 1991, lk 158*)

Palkide märgistamiseks kasutati soome papist ruudukujulise tükke, mis kinnitati palgi külje peale mitte palgi otsa mida soovitakse, kuna vanade palkide otsad on ebatasased ja ilmastiku toimel lõhenenud ning murenenud. Märgid võivad sealt väga kergesti lahti tulla.

Märgistamist alustati välisseina palkidest, hoone kagu nurgast liikudes vastupäeva.

Iga sein sai oma tähise: lõuna sein A, põhjasein B, idasein C ja läänesein D. Vaheseina palgid said tähise V. Palgid tähistati numbritega, alustades kõige alumisest palgist number ühega.

Juhul kui alumine palk oli ära mädanenud sai alustatud sellest numbrist mitmes palk oli säilinud. Palgirea märgistamisel kus ei olnud ühte pikka palki vaid mitu lühikest märgiti rida - B3, B3.1 ja B3.2. (B seina kolmanda rea kolm palgijuppi).

Märgistatud sai ka 6 tenderposti ja sarikad. Laepalke ei märgistatud, kuna need olid lihtsalt niivõrd pehkinud, et uuesti kasutusele võtta ei saa. Korralikult tehtud märgistustöö korral on hiljem lihtne hoonet uuesti kokku panna. Ei teki segadust palkide vahel. Peale märgistamist tegin ka omale paberile skeemi, et hiljem ei tekiks segadust mis tähega on milline sein tähistatud. Märkisin ära palgid, mis on olemas ja millised tulevad uued. Lisaks tegin ka fotod nummerdatud seintest, et vajadusel saab detailide asukohti kontrollida.

Koogi talu suitsusauna lahti võtmist alustati katusekatte eemaldamisega. Katusel oli katteks tõrvapapp, mille alt tulid välja haavapuust osaliselt säilinud originaal veesoontega katuselauad.

Joonis 26. Sauna demonteerimise käigus välja tulnud vana haavapuust veesoontega katuselaud. Autori foto

Lauad paiknesid hoone põhjapoolse katuse osal. Järgmiseks eemaldati roovid jättes alles paar ülemist roovi, mis jäid sarikaid püsti hoidma. Roove uuesti kasutusele ei võeta, kuna olid täielikult läbi mädanenud.

Sarikad sai eemaldatud paarikaupa, esmalt sai ära võetud kiilud mis hoidsid sarikaid kinni seejärel sai läbi lõigatud roovid mis hoidsid sarikaid üleval.

Sarikapaar langetati ettevaatlikult üle hoone seinte asetatud lauale ja sealt tõsteti maha ladustamiseks. Järgmiseks sai eemaldatud kaks sisse langenud laepalki.

Lae peal olev isolatsioon liiv ja sammal lükati ruumi sisse põrandale, kust hiljem veetakse välja koos põrandale tekkinud kultuurkihiga. Laepalgid asetsesid üle vaheseina ja läänepoolse seina palkida. Kuna need ei olnud kuidagi kinnitatud oli neid lihtne eemaldada.

Palgid sai eemaldatud järjest ringide kaupa. Lahti tulid nad küllaltki kergesti, kuna tapid ei olnud väga tihked ja salapulki ei olnud väga tihedalt või osades palkides puudusid sootuks. Kindlat mustrit pulkade asetuse kohta välja tuua ei saa.

Seinapalgid sai ladustatud hoone kõrvale pakkudele maapinnast piisavalt kõrgele, et kaitsta neid maapinnast tuleneva niiskuse eest. Pikemad palgid sai asetatud allapoole ja lühemad peale. Iga palgirea vahele sai pandud 5 cm paksused staabelduslipid. Piisavalt suured vahed palkide vahel tagavad õhuringluse, mis omakorda hoiab ära hallituse ja mädaniku tekkimise.

2. 3. Kahjustuste tegelik olukord

Peale sauna demonteerimist oli kahjustuste ulatus ja tekkepõhjused selgemad kui ainult välise vaatluse käigus leitud kahjustused.

2. 3. 1. Vundament

Vundamendi olukord ei osutunud halvemaks, kui välise vaatluse käigus arvatav seisund. Peale viimaste palgiringide eemaldamist oli näha, et lapikud paekivid ei paikne tasapinnaliselt vaid on vajunud hoone väljapoole viltu. Kõige pealmised kivid olid ka kõige rohkem murenenud, tänu niiskusele mis kandus maapinnast läbi kivide palgini. Ja kuna alumised palgid olid pehastunud ja enamuse ajast niisked olid ka kivid niiskuse toimel murenenud. Vaheseina osa sokli ja palgi vahele oli pandud lubjast liiva mördi eesmärgil. Välisseinte osas seda ei täheldanud.

2. 3. 2. Seinad

Seinte olukord osutus halvemaks kui näis. Kõige paremas olekus olid ida- ja põhjapoolse seina palgid. Peamine kahjustuste tekitaja oli vesi. Väliselt vaadates tundusid palgid tugevad vaid osaliselt kergelt pehkinud. Seinu lahti võttes selgus, et peamine mädanemine on toimunud vara põhjas ja alumine palgi peamiselt pinnalt mis jääb vara alla. Palgid olid hakanud pehkima ja koitama seest poolt. Oli juhuseid kui väliselt tundus palk tugev aga seinast maha võttes pudenes puu seest tühjaks. Mitmed palgid mis algselt tundus, et saab seina tagasi asetada tuli ikkagi asendada uutega.

Läänepoolses seinas, kus paiknes lava oli juba kunagi proovitud 1, 3 ja 4-ndat palki plommida.

Põhja ja lõunapoolse seina ülemised pikad palgid olid suuresti mädanenud nende kohtade pealt kus räästas lasi läbi.

Paljudel palkidel olid salapulgad koitanud, kuna on valmistatud lehtpuust.

2. 3. 3. Avatäited

Sauna ukсед vajavad restaureerimist. Pesuruumi aknal tuleb täielikult välja vahetada leng. Uus leng valmib vana eeskujul. Eesruumi akna lengil vajab vahetust lengi alumine puu. Mõlemal aknal tuleb uus aknalaud, uued valmivad pesuruumi akna koitanud aknalaua järgi, mida uuesti kasutusele võtta ei saa.

2. 3. 4. Lagi, katus ja otsaviil

Laepalgid tundusid näiliselt korralikud, kui olid samuti seestpoolt hakanud mädanema ja olid väga koitanud. Ükski palk uuesti kasutusse ei lähe. Katusel tundusid roovid altpoolt vaadates rahuldavas seisukorras. Katuselt tõrvapappi maha võttes selgus, et 5 cm paksusest materjalist on kohati alles 1 cm või vähem. Roovide pealmist pinda nähes selgus, et sauna lõunapoolsel katuseosal on katteks olnud laastud. Sellele viitas tihe roovitus ja rohkelt naelu roovlattides. Põhjapool on olnud aga laudkatus. Seal oli ainult kolm roovlatti ja papi alt tulid välja vanad katuselauad.

Ükski roov uuesti kasutusse ei lähe. Säilitasin jupina alles roovide ühenduskoha, kus on näha kirvega tahutud tööd.

3. SAUNA RESTAUREERIMINE

„Ehitise vananemist tuleb vaadelda kui vältimatut eluavaldust, kui osa selle ilust. Mida vähem me muudame, seda rohkem on võimalik edasi anda tulevikule. Ajahamba jäljed ehitusmaterjalil loovad tõelisuse ja autentsuse vaimse mõõtme. Vananemisel on mõistagi oma hind, kui samas ka oluline tähendus elamuse allikana. Ajalugu on aja kodeerimine, mille kaudu avardub meie eluruum“. Nii kirjutab Rootsi arhitekt ja restaureerimisprofessor Ove Hidemark väljaandes „Kulturmiljövard“ („Restaureerimise põhimõtted, ehitustehnoloogia ja materjalid“). (1997 Lk, 7, 14).

Koogi talu sauna taastamise planeerimisel tuli otsustada, milliseid detaile säilitada ja mida mitte. Vanadest palkidest säilitati nii palju kui võimalik. Kui palk oli kahjustunud vähesel määral asetati ta seina tagasi. Rohkem kahjustunud palgid sai plommitud. Kui palk oli pehkinud rohkem kui poole ulatuses sai ta asendatud uuega.

Hoone taastamiseks ja remondiks on Panu Kaila Majatohtri esimeses osas välja toonud kümme käsku, millest hoone taastamisel või remondil juhinduda. Töös tuuakse välja neist neli, millest juhinduti Koogi talu sauna restaureerimisel.

- „Vana ehitise ajalooline väärtus on selle materjalis, mitte üksnes stiilis. Mida rohkem materjali eemaldatakse, seda rohkem kaotatakse ajaloolist väärtust. Uus võib olla vana nägu, kuid see ei saa olla vana; vana ehitusdetaili kättetoimetamisest on möödunud sada aastat. Varem lammutatud osa taastamine võib parandada maja välimust, kuid ei suurenda selle ajaloolist väärtust.
- Ära remondi korrasolevat. Ära uuenda seda, mida saab remontida
- Kasuta samu materjale ja meetodeid, mida hoones on varemgi kasutatud. Üks ehtsa materjali häid külgi on selle loomulik vananemine, võime ajahambale vastu pidada. Uudsused jäägu uusehitise juurde. Mis täna moes, on homme juba aegunud.
- Lepi viltususe ja väikese ebapraktilisusega. Austa stiilide kihistust ja vanaaegseid lahendusi.“

(Kaila 1999, lk 27)

3. 1. Ehituspuidu valik, varumine, eeltöötlus

Ehituspalkideks valitakse sirged ühejämedused männid või kuused. Need langetatakse aastaajal, mil puu ei kasva – sügisel või talvel. Talvel langetatud puudele ei teki nii kergesti sinimädanikku. Kuivanud okstega, salmilised ja kurmulised, keerdkasvulised ja kõverad palgid ehituspuuks ei sobi. (*Masso 1999, lk 23*)

Koogi talu sauna ehitusel on kasutatud nii männi kui ka haavapuu palke. Männi kasutamine ehitustöodes on meil usutavasti niisama vana kui palkehitustehnika ise. 19.- 20. sajandil ehitati eesti külas elamu ning ka enamik kõrvalhooneid peaaegu alati männipalkidest (*Viires 1975, lk 59*)

Samuti kasutati ka haavapuud, mis oli ehitustöödeks okaspuude kõrval lehtpuudest kõige rohkem rakendatav. Haavapalkidest ehitati nii mõnigi kord küünid ja muud kõrvalisemad hooned, eriti metsavaesel Läänemaal. Mitteköetavate ruumide seintes olnud haavapalgid iseäranis vastupidavad. (*Viires 1975, lk 95*)

Sauna restaureerimiseks valiti männi palgid, mitte haab, kuna Koogi talu metsas kasvab haaba väga vähesel määral. Palgid langetati aastal 2014. Sai kasutatud ka metsakuiva saart, kuna peale sauna lahti võtmist selgus, et materjali kulu on suurem kui algselt plaanitud ja uusi palke talvel metsast kätte ei saanud. Rabapinnase mittekülmumise tõttu tuli kasutada materjali mis oli restaureerimise hetkel kättesaadav.

Metsas said langetatud võimalikult ühtlase koondega, sirged kuni 8 m palgid. Langetus ja palkide väljavedu toimus jaanuari kuus. Palkide koorimine toimus aprilli kuus. Esmalt tehti koorimisrauga mustkoorimine ja hiljem sai palgid liimeistriga üle töödeldud. Seejärel asetati palgid virna kuivama. Palgid saeti saeraamiga 18 cm paksuseks. Mõõt valiti vanade palkide eeskujul.

3. 2. Vundament

Nagu eelpool kirjeldasin, et sauna sokliosa kivid on osaliselt murenenud ja ka pinnasesse kadunud ja üldiselt vajab kogu vundamendi sokliosa korrastamist sai otsustatud, et hoone nelja nurka paigutatakse uued nurgakivid, mille peale asetatakse esimene loodis palgiring. Peale sauna kehandi valmimist laotakse puuduolev sokkel kuni esimese palgireani kinni kuivlaona. Kuivlao eelis mõrdiga laotud vundamendi ees seisneb selles, et koguaeg toimub põrandaalune tuulutus. Hea õhuvahetus kiirendab sauna põranda kuivamist pärast sauna

kasutamist, mis omakorda aitab vältida puitu lagundavate seente teket.

Sokli ja puidu vahele asetatakse hüdroisolatsioon, milleks kasutatakse kasetohtu.

Ka Ants Viires kirjutab oma raamatus „*Puud ja inimesed*“ kasetohu headest niiskuisolatsiooni omadustest, mille tõttu kasutati vanasti tohulapakaid pakktarude peale katteks ja samuti laud- ja mätaskatuste aluskihiks. (Viires 1974, lk 87)

Kasetohu korjamiseks on õige aeg kevadel kui kasepungad lähevad lehte ja puul lööb koor lahti. Kasetohu korjamine toimus mai alguses 2019.

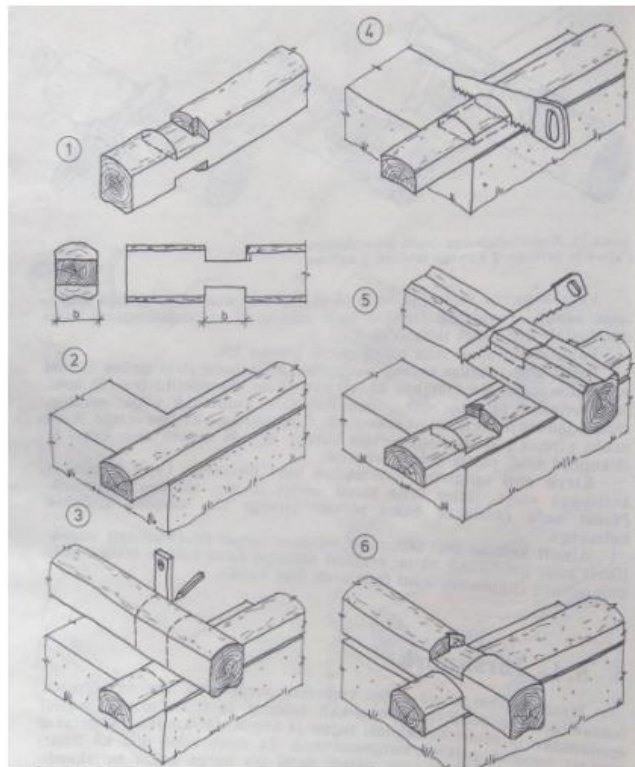

Joonis 27. Kasetohu koorimine puult. Autori foto

3. 3. Seinad

Koogi talu suitsusaun- suveköögi neljast seinast koosneb vaid üks täis pikkadest palkidest (läänepoolne sein). Ülejäänud kolmes seinas kus paiknevad avad (uks, aknad ja kivisein) on peamiselt palgijupid. Kokku koosneb saun 22- st pikast palgist ja 48- st lühikesest palgist. Restaureerimise käigus säilis 22- st pikast palgist 8 ja 48- st lühikesest 34 juppi. Ülejäänud 28 palki asendati uutega. Üksi töötades oli see suureks eeliseks, et saun koosneb suuresti lühikestest palkidest, mida jõudsin tõsta ja liigutada iseseisvalt.

Palkide ristamiseks kasutati saunal rist- ehk järsknurka, mida kasutatakse peamiselt tahutud palgi puhul. Järsknurga tappe ei tahuta väga tihedalt kokku, ruumi peab jääma ka tihendamise jaoks. Ristnurga tegemiseks lõigatakse palkide ülemisse ja alumisse serva hammas. Lisan pildi järsknurga tegemise õpetusest Tiit Masso Palkmajade raamatust.

Joonis 28. Järsknurga tegemise õpetus Tiit Masso „Palkmajad“ raamatust.

Sauna seinapalgid liideti ja tihendati omavahel varamise teel. Iga pealmise palgi alumise külje sisse raiuti pikuti lame renn ehk vara, millega ta asetati alumise palgi seljale. Soojapidavate ehitiste juures pidi see liide olema hästi tihe ning vara alumise palgi selja kumeruse järgi hoolikalt välja raiutud. Selleks kasutati vararauda, mis kujutus endast kaheharulist raudriista, mille mõlemad teravad harud olid konksu keeratud.

„Vararaua harude vahe oli tellitav kas kiilu või kruvide abil. Varatav palk tõsteti ajutiselt alumisele palgile asetatud puust klotsidele. Seejärel suruti vararaua üks haru vastu alumise palgi selga ning tõmmati pealmise palgi alumisse külge kriips, mis kajastaks kõik alumise palgi kühmud ja ebatasasused. Samuti tõmmati kriips ka palgi teisele küljele. Nüüd keerati palgi alumine külg üles ning kriipsude vahele raiuti vara. Kui vara oli välja raiutud, laoti alumise palgi seljale ning nurkade õnarustesse ühtlane kiht soosammalt. Sellele asetati ülemine palk nii, et vara asus sambla peal ja surus selle tihedalt kokku“. Nii kirjeldab vara tegemist Karl Tihase raamatus „Eesti talurahva arhitektuur“.

Koogi talu sauna restaureerimisel kasutati lahtist vara nii nagu algselt kasutatud. Kõigepealt sai märgitud palkidele tapid ja seejärel vara. Kasutati ühekordset märkimist nn puhasst tappi. Tapi väljasaagimiseks kasutati mootorsaagi ja peitlit. Vara märkimiseks kasutati tänapäevast

varasirkliit. Vara serva märkiv joon sai üle tõmmatud musta pliiatsiga, et vara välja saagides oleks joon hästi nähtav. Esmalt eemaldati vara keskelt suurem osa mootorsaega, lõppviimistlus toimus kirvega. Lühemate palkide puhul sai ka ainult kirvest kasutatud. Suurem osa puidu tööst toimus mootorsaega kuna kuiv puit on väga kõva ja ainult käsitööriistu kasutades oleks kulunud tunduvalt rohkem aega.

Palkkehand sai restaureeritud kahes etapis. Esmalt sai seinad üleslaotud ilma salapulkade ja samblata kuni seitsmenda reani. Peale seda said hoone seinad uuesti lahti võetud, tihendatud samblaga, puuriti juurde uued salapunni sugud (34 mm) ja asetati uued salapulgad koos palkidega paika. Selline tööde järjestus ei olnud algselt plaanitud, vaid tekkis restaureerimise käigus kuna alates seitsmendast reast hakkasid seintes pikad palgid, mille tõstmine on küllaltki raske. Ja siis otsustati, et pole mõtet pikki palke mitmeid kordi uuesti seina ja seinast maha tõsta vaid võtta hoone lahti ja panna sammal kohe vahele. Sammal korjati Turvalepa rabast. Sambla kasutamine tihendusmaterjalina on traditsiooniline võtte, mida oli Koogi talu sauna juures kasutatud ka algselt.

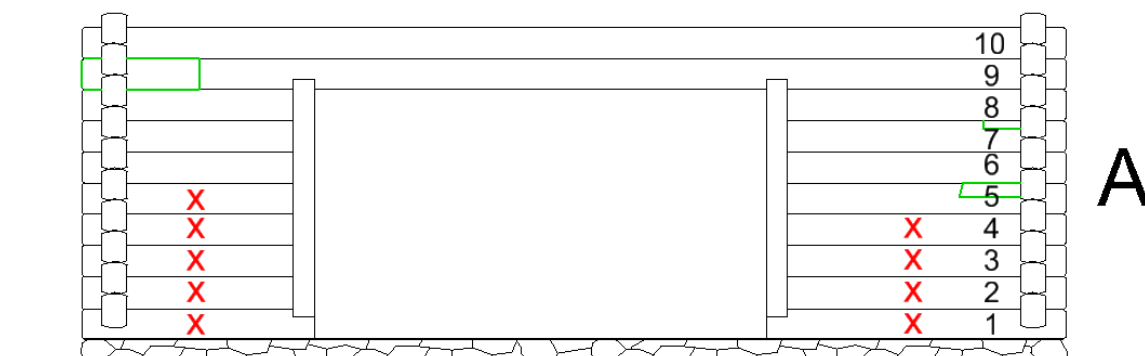

Joonis 29. Turbasambla (*Sphagnum*) kogumine rabast. Autori foto

3. 3. 1. Sein A

Lõunapoolses seinal läksid vahetusse seina paremal poolel neli alumist palki ja vasakus osas 5 alumist palki. Algselt tundus, et vasakpoolses osas lähevad vahetusse 1, 3 ja 4 palk, mis olid seest väga pehkinud. Tundus, et 2 ja 5 palki saab plommida, mis aga ei õnnestunud kuna palgid olid vanu naelu täis taotud ja kõiki neid kätte ei saanud. Tänu sellele ei saanud ka eemaldada palgi pinnalt kahjustunud puidu kihti. Nii asendati ka need palgid uutega. Viienda rea parempoolse osa lühike palk vajab proteesimist, kuna palk oli tapi juurest ära söödud näriliste poolt. Lisan juurde joonise seina kohta kus on märgitud millised palgid läksid

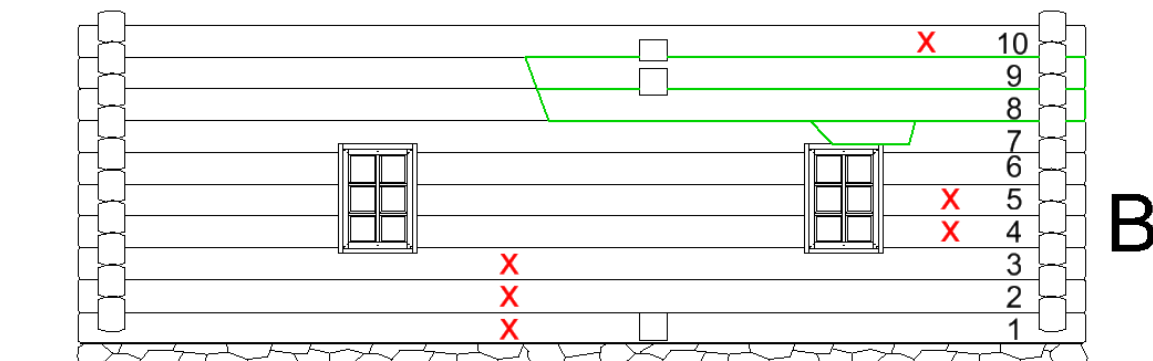
vahetuse. Pildid seinast asuvad lisades.

Joonis 30. Sein A. X- iga on märgitud palgid mis asendati uutega. Rohelise joonega on märgitud plommide ja proteesi asukohad. Autori joonis

3. 3. 2. Sein B

Hoone põhjapoolne külg. Vanadest palkidest ei saanud säilitada kolme alumist pikka palki ja saunaruuni akna kõrval asuvat 5 ja 4 rea lühikest palki. Alumine pikk palk oli niivõrd pehkinud, et lagunes tõstes tükkideks. Teised kaks pikka palki olid seest niivõrd pehkinud, et noa tera (9 cm) sai palgi sisse lüüa nii vara alt kui pealt. Seetõttu sai otsustatud uute palkide kasuks ja mitte hakata vanu palke plommima ja proteesima. Selleks, et vanad palgid sobiks uute palkide peale tuli kasutada ülevaramist, mis hiljem osutus probleemiks kuna see vähendas palkide kõrgust ja tappide vahele jäid suured vahed, mille tõttu tuli omakorda tappe sügavamaks teha, et palk kukuks piisavalt teise palgi peale. Osad tapid jäetigi suurte vahedega, kuna vanu palke kokku asetades selgus, et nii on olnud ka algselt. Tuli ette ka seda, et tappide vahel oli olnud 3 cm paksune sambla kiht, mis ilmnes sauna lahti võttes.

Joonis 31. Sein B. X- iga on märgitud palgid mis asendati uutega. Rohelise joonega on märgitud plommide ja proteesi asukohad. Autori joonis

Plommimist kasutati 7. rea palgil, asukoht on märgitud joonisel. Proteesimist 8 ja 9 rea palkide puhul. Sauna katuse kate lasi selle koha pealt läbi ja vihmavesi jooksis palkidele. Palk oli selle koha pealt pehkinud ja väga koitanud. Kõigepealt märgiti palgile plommi piirjooned ja seejärel eemaldati kahjustunud puit. Tegemist oli haavapuu palgiga, plomm aga tehti männipuust kuna vajaolevat mõõtu kuiva haava materjali kuskilt saada ei õnnestunud.

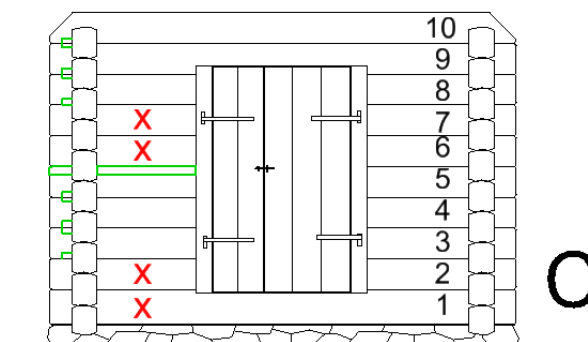
3. 3. 3. Sein C

Sauna idapoolne külg. Selles seinas sai säilitada kõige rohkem vanu palke. Asendada tuli kõige alumine lävepaku puu, kuna vana palk oli poolenisti maapinnapolt ära mädanenud tänu puudulikule niiskusetõkkele sokli ja palgi vahel. Samuti oli mädanenud palgi vasakpoolne ots ja selle peal asetsev järgmine palgijupp sel määral, et mõttekam oli need asendada uutega. Proteesimist vajas viies vasakpoolne palgijupp. Puidu pehkimist oli soodustanud vihma vesi, mis oli sadanud palgi küljel olevasse lõhesse, mis oli kallakuga sissepoole. Kuues ja seitsmes jupp olid ka seest niivõrd pehkinud, et ei saanud neid säilitada.

Kolmanda reani jõudes tekkis probleem vasakpoolse seina osaga. Vana palki paika asetades tuli välja, et vana palgi tapp ei lähe kokku uue palgi tapiga. Selgus, et palgi mõõt on õige, aga tapid uutes palkides on nihkunud 7 cm sissepoole. Viga tuli arvatavalt vale numbri vaatamisest ja märkimisest. Probleemi lahenduseks sai algselt pakutud vanade palkide asendamist uutega. Materjalist ei oleks aga välja tulnud. Lahenduseks sai palkide tapid ära plommitud. Ja see, et sauna mõõt läks 7 cm kitsamaks omanikku ei häirinud kuna tegemist on ikkagi õpiprotsessiga sauna restaureerimisel. Välisukse tender postid seinas C jäid samaks mis, algselt.

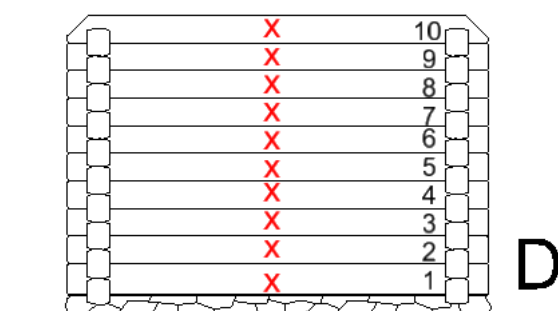
Joonis 32. Plommitud tapid ida poolses seinas.
Autori foto

Joonis 33. Sein C. X- iga on märgitud palgid mis asendati uutega. Rohelise joonega on märgitud plommide ja proteesi asukohad. Autori joonis

3. 3. 4. Sein D

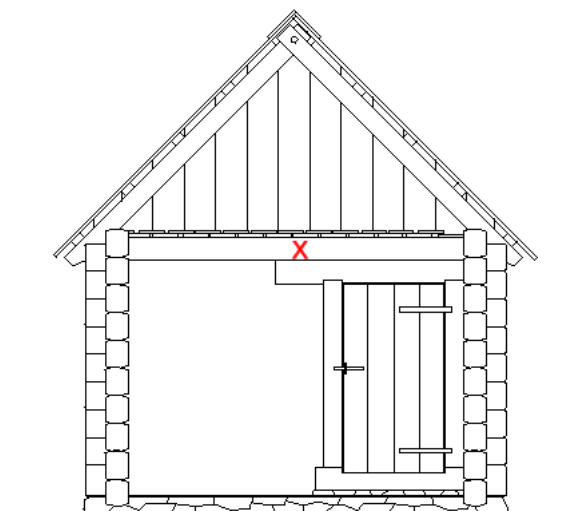
Hoone läänepoolne külg. Selles seinas läksid vahetusse kõik palgid nii nagu oli algselt arvata. Hoonet lahti võttes sai alles jäetud 2 palki, mida tundus, et saab plommida, kuna kahjustus palgi pinnal ei olnud niivõrd suur kui teistel palkidel. Siiski seda teha ei saanud kuna ka need palgid olid naelu täis ja kõiki eemaldada ei õnnestunud.

Joonis 34. Sein D. X- iga on märgitud palgid mis asendati uutega. Autori joonis

3. 3. 5. Vahesein

Vaheseinas sai säilitada lävepaku palgi, tenderpostid ja ukse pealse palgi. Kõige ülemise palk, mis hoiab sauna kahte pikka seina koos asendati uuega kuna vana palk oli niivõrd kahjustunud.

Joonis 35. Vahe sein. X- iga on märgitud palgid mis asendati uutega. Autori joonis

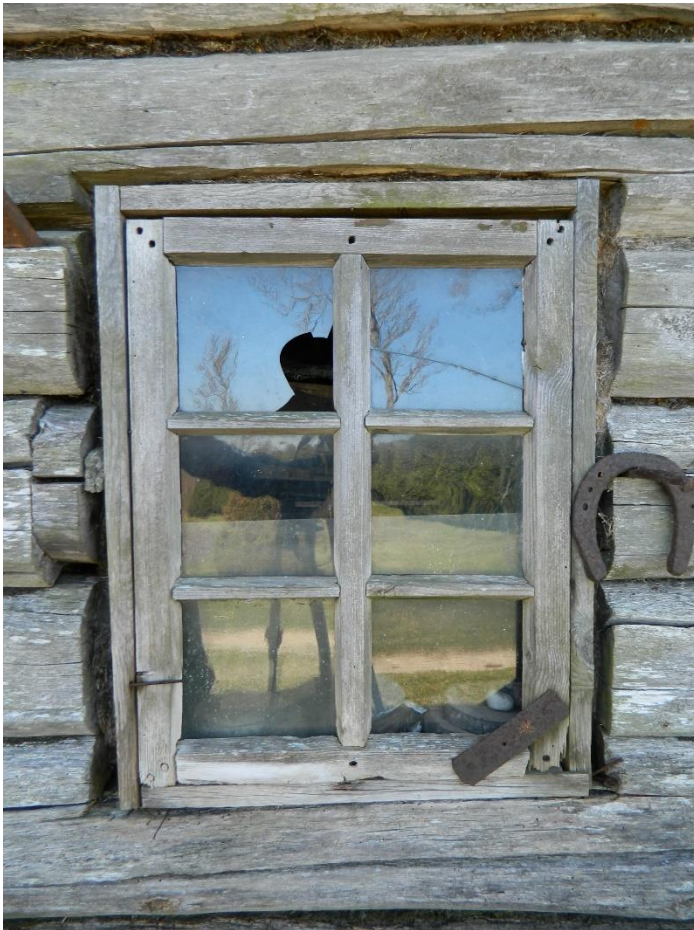
3. 4. Avatäited

Sauna pesuruumi kuureruuduline aken on restaureeritud. Akna raampuu oli hea seisukorras ja ei vajanud proteesimist ega plommimist. Hoone seestpoolt oli aknaraam tugevalt tahmunud. Tahm sai eemaldatud nii palju kui piiritusega maha tuli. Riidest kalts tehti piiritusega kokku ja puhastati aknaraam üle. Seejärel eemaldati vana kitt ja tihvtid. Klaasid sai märgistatud teibiga

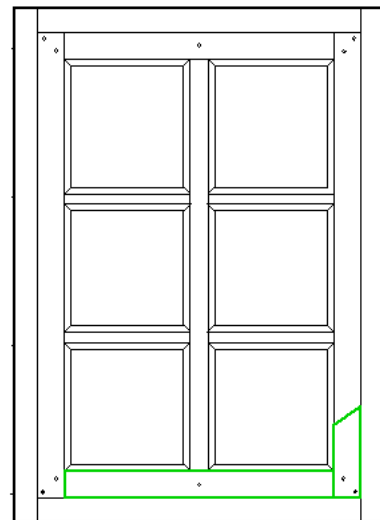
ja nummerdatud, et iga klaas läheks hiljem õigesse auku tagasi. Värvitud akende puhul krunditakse nii akna raam kui kiti valtsid enne kittimist, et kiti sees olev linaõli ei imenduks puitu. Koogi talu sauna aknad on värvimata. Enne kittimist sai kitivaltsid üle tõmmatud linaõliga samal eesmärgil, et kuiv puit ei tõmbeks kiti seest liiga kiiresti õli enda sisse. Seejärel sai aken klaasitud ja kititud. Saunaruumi aknaleng oli niivõrd pehastunud, et vajab väljavahetamist. Uus leng valmib vana eeskujul.

Suveköögi ruumi akna raampuu on halvemas olukorras. Alumine raampuu osa vajab täielikku väljavahetamist ja külmine proteesimist. Uute detailide asukohad on märgitud joonisele.

Lengil vajab vahetust alumine aknalaua osa.

Joonis 36. Sauna väliköögi ruumi aken. Autori foto

Joonis 37. Sauna aken, rohelise joonega märgitud asendatav osa akna raamis. Autori joonis

Sauna udest vajab põhjalikumat restaureerimist välisuks. Ukse lauad on ära vajunud ja puidust punnid, mis hoiavad laudu kinni on katki murdunud. Uksel tuleb eemaldada põõnad, mis hoiavad laudu kinni ja siis saab lauad üksteisest lahti võtta, eemaldada vanad katkised punnid ja asendada need uutega.

Joonis 38. Sauna välisuks. Autori foto

Joonis 39. Sauna pesuruumi uks. Autori foto

Joonis 40. Katki murdunud puidupunn ukselaudade vahel. Autori foto

3. 5. Katus ja otsaviilud

Sauna katuse kattematerjaliks tuleb laudkatus, mis on olnud valdav katusekatte materjal Tuvalepa küla talude vanematel kõrvalhoonetel. Ka algselt on saunal olnud laudkatus, mida tõestavad vanad katuselauad mis tulid välja katuselt sauna lahti võttes. Neljast sarikapaarist saab säilitada kaks paari. Roovid asendatakse kõik uutega.

Joonis 41. Laudkatuse Teisetoa talu sepapajal Turvalepa külas 1961. Allikas MuIs. Autor: Fredi- Armand Tomps

Joonis 42. Laudkatusega sealaut Turvalepa külas 1961. Allikas: MuIs. Autor: Fredi- Armand Tomps

Koogi talu suitsusaunale tuleb otsaviil nii hoone esi kui taga külge. Uued otsaviilud valmivad vana eeskujul. Kumerate otstega haavapuu laudadest.

KOKKUVÕTE

Käesoleva loov- praktilise lõputöö eesmärk oli restaureerida Koogi talu suitsusaun- suveköögi palkkehand. Palkkehandi valmimise järel taastatakse ka sokliosad, ukSED, aknad ja katus.

Kirjaliku töö eesmärgiks oli kirjeldada, analüüsida ja põhjendada restaureerimistöö käigus vastu võetud otsuseid, samuti välja tuua tekkinud probleemid ja neile leitud lahendused.

Töö esimene osa keskendus Koogi talu ja sauna ajaloolisele taustale. Tuues välja sauna paiknemise taluõuel ja sauna tüpoloogilise paigutuse Lääne- Eesti tüüpi suitsusaunade hulka.

Teine osa keskendus sauna ülesehituse kirjeldamisele koos hoone põhiplaani joonisega.

Kolmandas osas kirjutati lahti kõik eeltööd, mis eelnesid restaureerimisprotsessile. Hoone mõõdistamine, fotode ja jooniste tegemine. Toodi välja välise vaatluse käigus tuvastatud kahjustused. Kirjeldatakse hoone lahti võtmist ja kahjustusi mis ilmnesid demonteerimise käigus.

Neljas osa keskendus sauna restaureerimisprotsessile. Alates ehituses sobiliku puidu varumisest kuni tööde teostamiseni välja. Iga seina kohta toodi välja eraldi lõik koos joonisega, mis kirjeldas antud seina olukorda pärast taastamist.

Lahendused pakuti välja ka sauna sokliosad, avatäidete ja katusekarandi restaureerimiseks tulevikus.

Töö eesmärk sai peaaegu saavutatud. Lõpetamata jäid hetkel vaid ülemised palkid kuna materjalist, mis oli sauna restaureerimiseks varutatud, tuli puudu. Demonteerimise käigus ilmnesid arvatust suuremad kahjustused palkide osas. Kuna materjali puudusel tekkis töös paus, sai otsustatud, et sauna kehand võetakse veel kord lahti ja pannakse uuesti kokku juba koos sambla ja salapulkadega. See tegi töö kergemaks, kuna pärast ülemisi palke seina asetades ei pea neid mitu korda seintes üles ja alla tõstma.

Antud töö autor jäi saavutatud eesmärgiga rahule, kuna see oli autori jaoks esimene iseseisev projekt ja eelnevalt puudusid põhjalikud teadmised vana hoone restaureerimisest. Töö käigus tuli leida igale tekkinud probleemile toimiv lahendus.

ALLIKAD

Raamatud

Habicht, T. 2014. *Eesti saun- Saun ja saunakombed meie pärimuskultuuris*. Tallinn: TEA kirjastus.

Hidemark, O. „*Vananemise ilu ehk restaureerimisarhitekti roll*”. - Restaureerimise põhimõtted ehitustehnoloogia ja materjalid. Artiklid rootsi ajakirjast „Kulturmiljövård”. Tõlk. Sack, Kaia; Saluäär, Anu. [Stockholm] : Central Board of National Antiquities Sweden, [2005] ([Saku] : Rebellis)

Kaila, P. 1999. *Majatohter I. osa*. Tallinn: Viplala.

Masso, T. 1991. *Palkmajad*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda

Tihase, K. 2007 (1974). *Eesti talurahvaarhitektuur*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.

Veski, A. 1969. *Individuaalelamute ehitamine*. Tallinn: Valgus

Viires, A. 1975. *Puud ja inimesed - Puude osast Eesti rahvakultuuris*. Tallinn: Valgus

Käsikirjad

Kesküla, K. 2017. *Koogi talu suitsusaun meie saunatraditsiooni kontekstis*. [Seminaritöö]. Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Ansper, A. 2011. Igamehe suitsusauna- aabits. [Bakalaureusetöö]. Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi

Interneti allikad

Saun-suveköök Kedri külas., EVM F 53:20, Eesti Vabaõhumuuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/3291479> (02.03.2019)

Suveköögi kolle, EVM F 146:42, Eesti Vabaõhumuuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/3021344> (02.03.2019)

Õuevärav Turvalepa külas., EVM N 59:27, Eesti Vabaõhumuuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/2094096> (02.03.2019)

Sealaut Turvalepa külas., EVM N 59:26, Eesti Vabaõhumuuseum SA,

<http://www.muis.ee/museaalview/2094091> (02.03.2019)

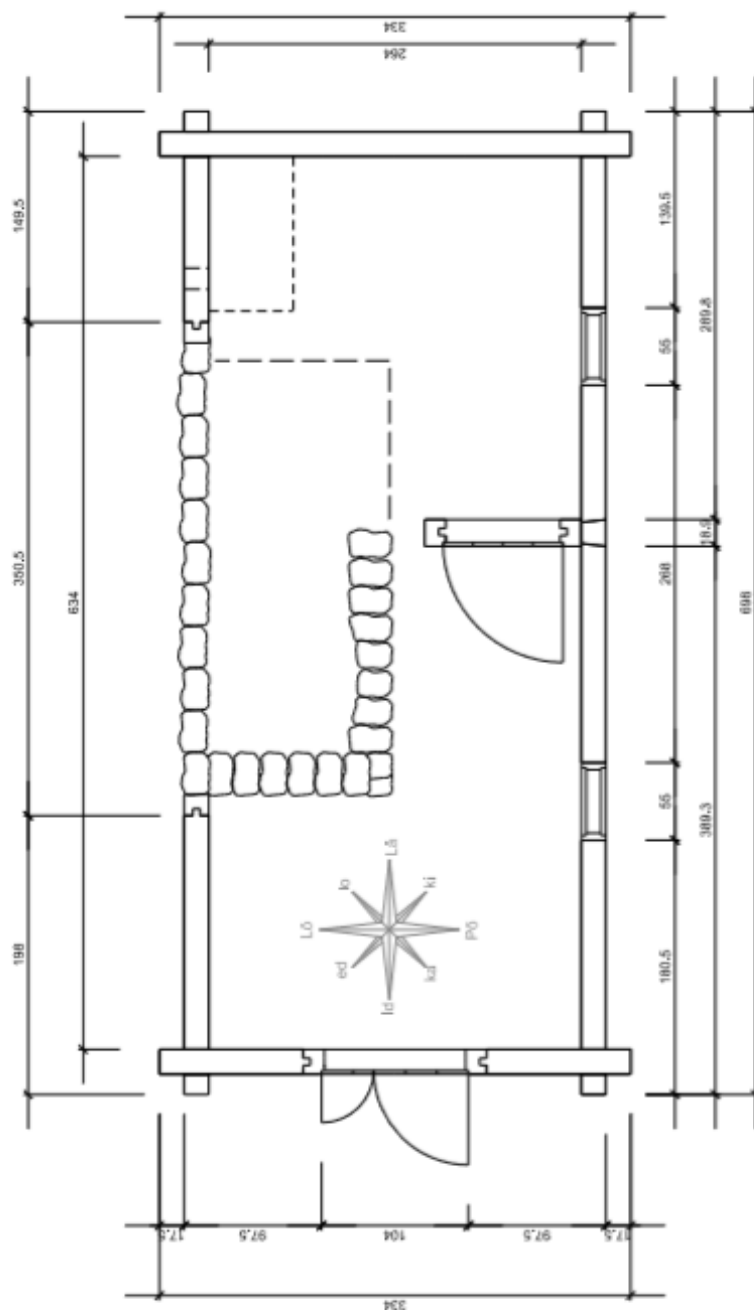
<http://ais.ra.ee/> Eesti Ajalooarhiiv, f 2072, n 3, s- ü 1/v, k (26. 11. 2017)

<http://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardiserver-p2.html>. (08. 05. 2019)

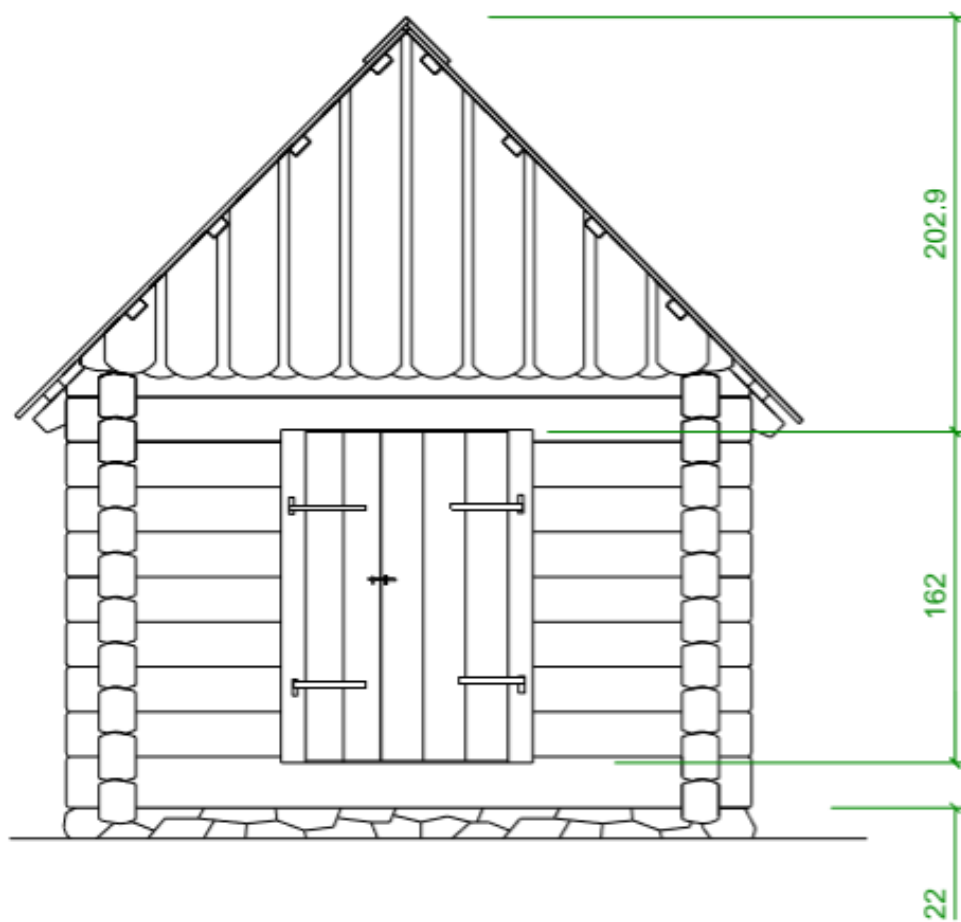
Välitöömaterjalid

Autori välitöömaterjalid on kogutud perioodil 2017- 2019 ning sisaldavad informantidega peetud vestluste memosid ning märkmeid, fotosid ja jooniseid. Kõik välitöömaterjalid asuvad töö autori valduses.

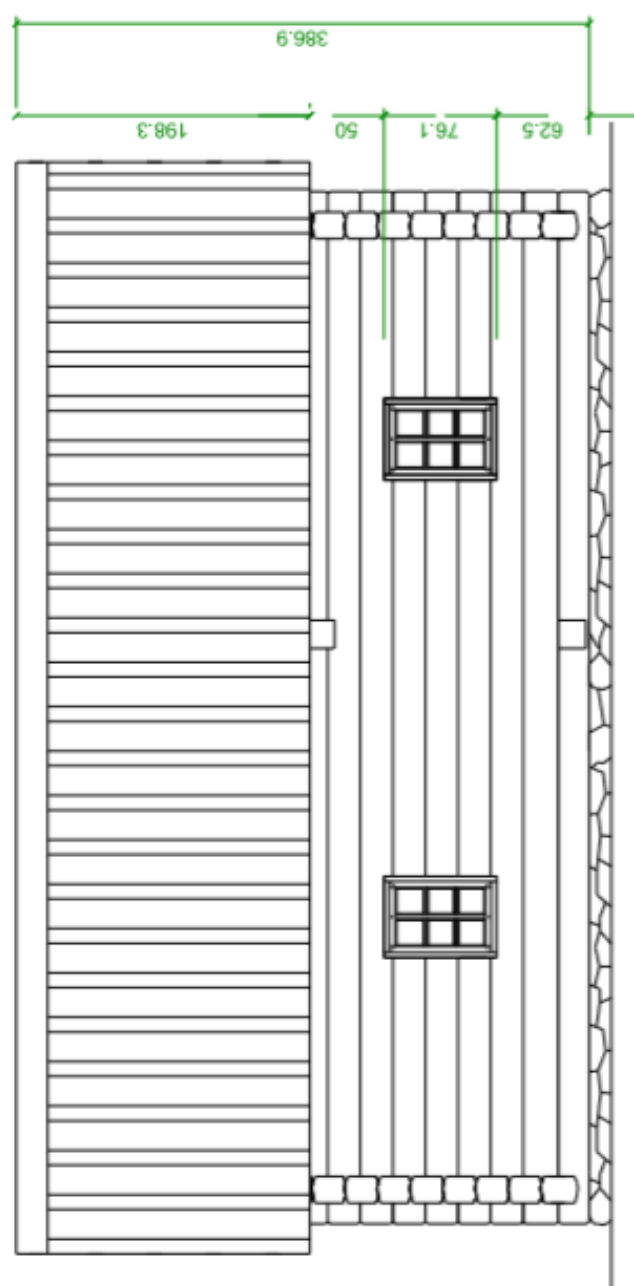
LISAD

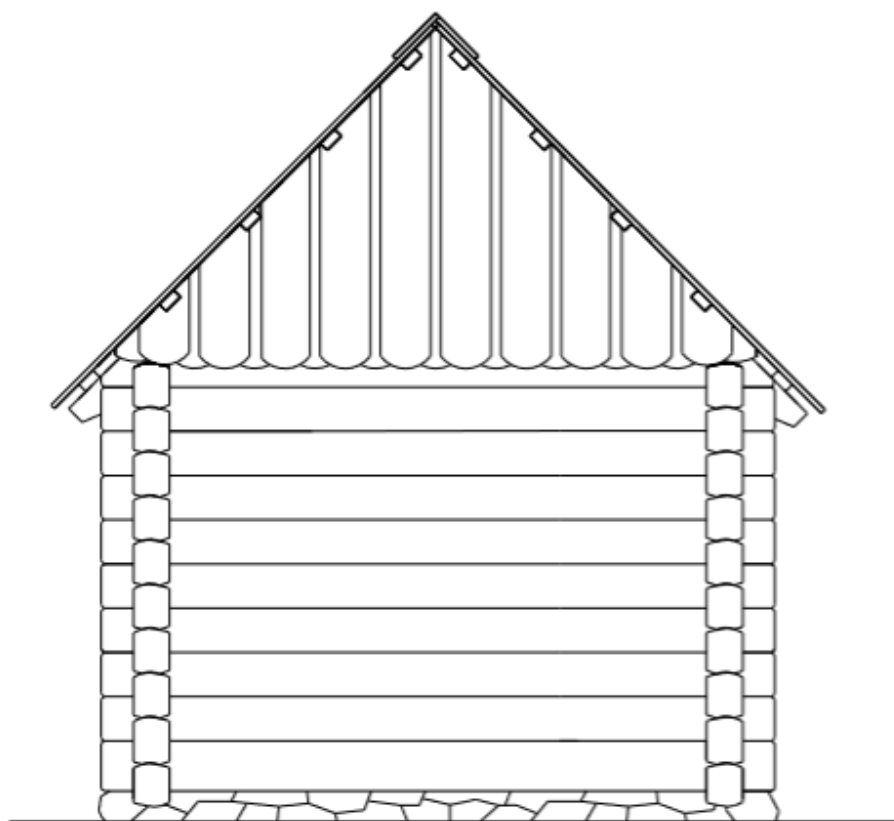
Põhiplaan

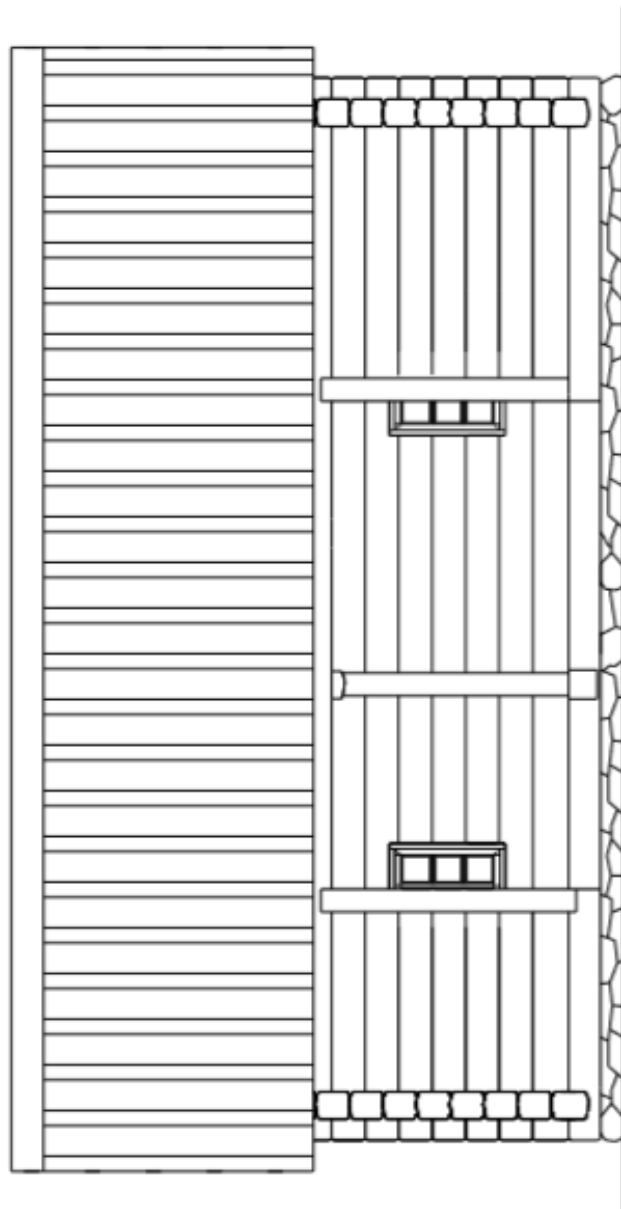
Vaade idast

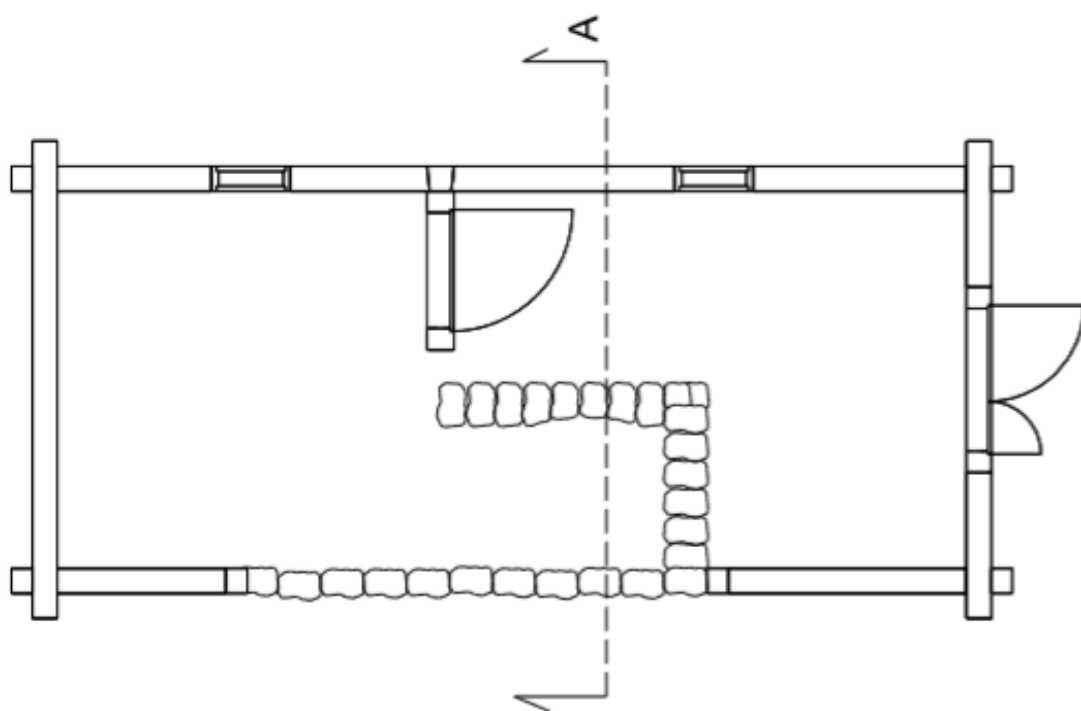
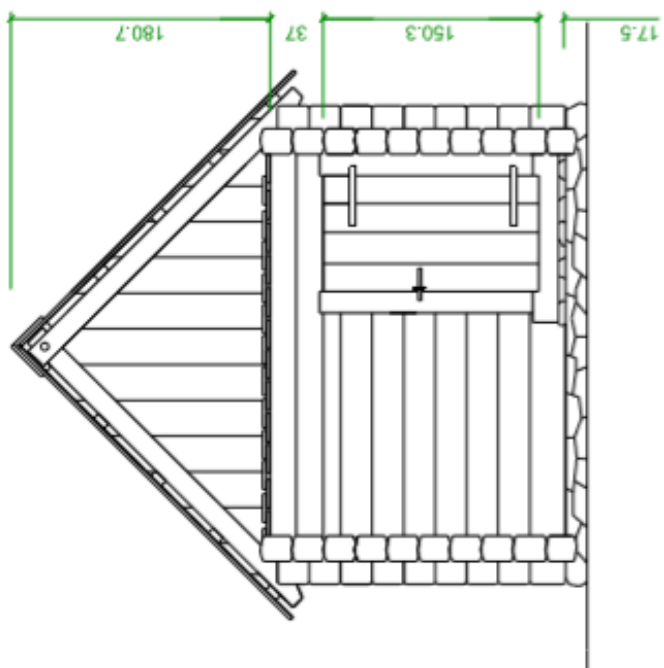
Vaade põhjast

Vaade läänest

Vaade lõunast

Löiige A

Joonis 43. Sauna katusekatte materjali eemaldamine. Autori foto

Joonis 44. Vaade hoone sisemusele. Autori foto

Joonis 45. Sauna palkkehand enne lahti võtmist. Autori foto

Joonis 46. Sarikapesa murispuul. Autori foto

Joonis 47. Sarikate pool- poolega tapi kinnitus. Autori foto

Joonis 48. Läänepoolse seina kõige alumine palk, mida on kunagi proovitud proteesida. Autori foto

Joonis 49. Põhjapoolse seina mädanenud aluspalk. Autori foto

Joonis 50. Restaureerimisprotsessi algus. Esimene palgiring(02. 04. 2019). Autori foto

Joonis 51. Vaheseina lävepaku paika asetamine. Autori foto

Joonis 52. Lävapaku palgi tapp seinapalgis. Autori foto

Joonis 53. Kirvega viimistletud vara. Autori foto

Joonis 54. Restaureerimis järgus saun. Autori foto

Joonis 55. Ja ehitus jätkub. Autori foto

Joonis 56. Plommimist vajav lõunapoolse seina 5. rea palk. Autori foto

Joonis 57. Valmis plomm ajutiselt fikseeritud kruvidega. Autori foto

Joonis 58. Tapp vanas palgis. Loodsust pole ollagi. Autori foto

Joonis 59. Uute ja vanade palkide read. Autori foto

Joonis 60. Plommimist vajav aknapealne põhjapoolse seina 7 palk. Autori foto

Joonis 61. Valmis plomm. Autori foto

Joonis 62. Põhjapoolne 7. reani restaureeritud seiniosa. Autori foto

Joonis 63. Plommimist vajav ida poolse seina vasakpoolse osa 5 palk. Autori foto

Joonis 64. Valmimisjärgus plomm. Autori foto

Joonis 65. Valmis plomm. Autori foto

*Joonis 66. Plommitud tapid ida poolses seinas.
Autori foto*

Joonis 67. Plommimist vajav tapp. Autori foto

Joonis 68. Valmis plomm

Joonis . Restaureerimis järgus Koogi talu suitsusaun- suveköök (01.05. 2019). Autori foto

SUMMARY

This creative-practical graduation thesis “Smoke sauna- summer kitchen of Koogi farm” focuses on the restoration of the old smoke sauna at the author's home.

The aim of the practical part of the final thesis was to restore the log walls of the Koogi farms smoke sauna-summer kitchen. The foundation, roof structure and doors, windows are not included. The aim of the written work was to describe, analyze and justify the decisions taken during the restoration work, as well as to highlight the problems encountered and the solutions found to them during the work.

The thesis consists of four chapters. The first chapter presents the exact location of the Turvalepa village and Koogi farm. The known history of the farm and the location of the sauna on the plot. The sauna is described from the outside briefly. The typological location of the sauna among the smoke saunas of Western Estonia type is presented. The second chapter describes the structure of the sauna and introduces the basic plan of the sauna for a better understanding. The third chapter describes the preliminary work that preceded the restoration process. It includes building surveying, making photos and drawing. A detailed description of the smoke sauna damages detected during the external inspection, the dismantling of the sauna and the actual situation of the building, which occurred during the dismantling. The fourth chapter describes the process of sauna restoration. From building timber selection to restoration. A separate section for each wall describing the restoration of parts of the wall. There is also a solution for the restoration of the building's foundation, roof structure and doors, windows.

The final result of the work was restored log walls on Koogi farms smoke sauna- summer kitchen.

LIHTLITSENTS

Mina, Kristiina Kesküla

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Koogi talu suitsusaun-suveköök mille juhendajad on Leele Välja ja Laur Pihel reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristiina Kesküla 14.05.2019

Mina, Kristiina Kesküla, kinnitan, et olen käesoleva töö kirjutanud iseseisvalt.

Allkiri: